

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: **«СКЕЛЬНІ МОНАСТИРИ В СИСТЕМІ ТУРИСТИЧНИХ
МАРШРУТІВ ПОДІЛЛЯ»**

Виконав: здобувач вищої освіти
ОС «магістр» Т1-М21 групи
спеціальності 242 Туризм
Олег ЮЗВЕНКО

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри туризму та
готельно-ресторанної справи
Стефанія БАЖЕНОВА

Рецензент: доцент,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Андрій ЗАДОРОЖНЮК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Оцінка стану розвитку релігійного туризму в Україні	7
1.2. Менеджмент релігійного туризму в сучасній Україні на прикладі ісламської та католицької спільнот	20
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ПО СКЕЛЬНИМ МОНАСТИРЯМ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я.....	30
2.1. Особливості розміщення сакральних об'єктів Поділля	30
2.2. Історія виникнення скельних монастирів	37
2.3. Характеристика скельних монастирів	49
РОЗДІЛ 3. ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ «СКЕЛЬНІ МОНАСТИРІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я» ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	66
3.1. Умови та чинники створення туристичних маршрутів по скельним монастирям	66
3.2. Створення туристичного маршруту "Печерні монастирі Середнього Подністров'я" з використанням інноваційних технологій.....	73
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність теми. В даний час туризм є однією із галузей світового господарства, який приносить стійкий дохід та інтенсивно розвивається. Про це свідчить й той факт, що в економічно розвинутих країнах туризм забезпечує майже кожне десяте робоче місце і складає біля 10% валового національного доходу і 9% капіталовкладень. А отже, туризм займає важливе місце і в економіці України. Адже туризм — це своєрідна візитна картка країни, що знайомить широку громадськість з економічним станом держави, розвитком національної культури, історією, традиціями та духовним потенціалом нації.

В сучасному світі туризм – це багатогранне явище, котре тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом, релігією тощо. І в цій системі, одним із перспективних напрямів, що є дещо недооціненим у нашій країні є релігійний.

Не зважаючи на те, що в сьогодні більш ніж 90% екскурсійних об'єктів у всьому світі мають відношення до релігійного туризму, в нашій державі, ринок релігійного туризму почав свій активний розвиток лише два десятиріччя тому. Варто зазначити, що вагоме місце в цьому процесі, на початкових етапах розбудови незалежної України відіграло стихійне паломництво прочан до святих місць, а згодом, внаслідок потреби суспільства, воно набуло зацікавленості з боку туристичних фірм. Як наслідок створені туристичні маршрути до найбільш відомих сакральних об'єктів (Києво-Печерська лавра, Почаївська Лавра, Софіївський собор, Михайлівський золотоверхий собор та інші). Натомість інші, периферійні об'єкти, до яких належать й печерні монастирі залишаються, так би мовити, поза увагою не тільки громадськості, а й самих прочан.

Справа у тому, що печерні монастирі, за своєю суттю, є ровесниками християнства в цілому, і передвісниками та сучасниками християнства і в Україні. їх заснування й було фактом поширення нової релігії серед давньоруського населення і свідчило про утвердження християнства на Русі.

Засновані відомими подвижниками (Антонієм Печерським, Феодосієм та ін.) котрі були згодом канонізованими, ці печерні монастирі, починаючи з XI ст. набули ореолу святості серед місцевого населення і ця історична пам'ять живе й сьогодні. Серед таких об'єктів слід виділити регіон Середнього Подністров'я де були засновані Бакотський, Лядівський, Непоротівський, Бушанський печерні монастирі. Однак брак інформації про них серед населення є великим недоліком, й потребує виправлення через впровадження у плани туристичних фірм розроблених туристичних маршрутів та тематичних екскурсій по скельним монастирям Поділля. Це дасть змогу заповнити прогалини інформації у суспільстві про подібні об'єкти, розширити паломницький рух та поруч з цим, привернути увагу населення до витоків української релігійності. А мальовничі береги Дністра та прекрасні краєвиди надовго западуть у душу відвідувачів і будуть слугувати тим чинником, котрий буде сприяти популяризації релігійного та пізнавального туризму в регіоні, змушуючи туристів повернутись сюди ще раз.

Теоретичні та прикладні проблеми розвитку релігійного туризму дослідженні в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених: І.В; Ангелко [3], Т.А. Бобровського [13; 14], Т. Божука [15; 16; 17], Н.С. Жданова [30], Ю.А. Кадацької [38], А.С. Ковальчук [43], М.П. Кряпа [42], Н.В. Крюкова [47], М.П. Мальської [56; 57; 58], О.О. Любіцевої [50; 51; 52], П. Ляшкевича [54], Т. Міщенко [63], С.П. Романчука [80], З.П. Сапелкіної [81], Г. Уварової [86], В.К. Федорченко [89], Т.Т. Христова [92], М.О. Яріко [99], П.Л. Яроцького [100] та інші. Не зважаючи на значну роль релігійного туризму в світових економічних і соціальних відносинах, проблемам організації релігійного туризму в Україні приділено недостатньо уваги, коло наукових пошуків доволі вузьке і обмежено розглядом окремих вузьких завдань. У цьому зв'язку, вивчення релігійного туризму, як перспективного напрямку розвитку економіки регіону, має важливе практичне значення і визначає актуальність обраної теми.

Метою роботи є дослідження теоретичного обґрунтування розробки

туристичних маршрутів по скельним монастирям Середнього Подністров'я, визначення проблем та перспектив його розвитку на Поділлі. Для досягнення поставленої мети нами були сформульовані наступні **завдання**:

- проаналізувати стан розвитку релігійного туризму в Україні;
- визначити теоретичні засади формування та розвитку релігійного туризму по скельним монастирям Середнього Подністров'я;
- з'ясувати особливості розміщення сакральних пам'яток Поділля;
- дослідити історію виникнення скельних монастирів та охарактеризувати їх;
- висвітлити умови та чинники створення туристичних маршрутів по скельним монастирям;
- розробити орієнтовний туристичний маршрут "Скельні монастирі Середнього Подністров'я" з використання інноваційних технологій.

Об'єктом дослідження виступає релігійний туризм.

Предметом дослідження є скельні монастирі в системі туристичних маршрутів, як один із перспективних напрямків розвитку туризму в Україні.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є: сучасна теорія управління підприємствами в сфері туризму; праці вітчизняних і зарубіжних вчених, що присвячені питанням розвитку ринку туристичних послуг та релігійному туризму.

У роботі використані статистичні дані, а також матеріали, що отримані в результаті проведеного автором аналізу діяльності спеціалізованої інфраструктури релігійного туризму.

У процесі дослідження були використані **методи** системного і предметно-логічного аналізу, синтезу, абстрагування, експертних оцінок, статистичні методи, спостереження, угруповання.

Наукова новизна полягає у дослідженні проблематики та визначенні перспектив розвитку релігійного туризму та території Середнього Подністров'я – півдня Хмельницької та Вінницької областей.

Основні результати теоретичних і експериментальних досліджень, що

визначають елементи наукової новизни, полягають у наступному:

1. Здійснено аналіз стану та розвитку релігійного туризму в Україні на сучасному етапі.

2. Висвітлено теоретичні засади формування та розвитку релігійного туризму по скельним монастирям Середнього Подністров'я.

3. Розроблено орієнтовний туристичний маршрут "Скельні монастирі Середнього Подністров'я" з використання інноваційних технологій.

Практична значимість результатів дослідження полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані регіональними органами управління сферою туризму й туристичними фірмами з метою подальшої розробки та впровадження нових екскурсійних маршрутів на теренах нашого краю.

Апробація результатів дослідження. Під керівництвом Баженової С.Е. була написана стаття «Економічна сутність розробки туристичних турів» та 10 листопад 2022 р. подана на IV міжнародний конкурс студентських науково-дослідних робіт з економіки (організатори: науково-дослідний центр «Прогрес» при Комрацькому державному університеті, республіка Молдова).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків і нараховує 100 сторінок. Бібліографічний список включає 103 найменування.

ВИСНОВКИ

В роботі досліджена проблематика та визначені перспективи скельних монастирів у системі туристичних маршрутів України як об'єктів релігійного та пізнавального туризму.

1. Проаналізовано стан розвитку релігійного туризму в Україні. З'ясовано, що релігійний туризм, як один і напрямів туристичної галузі в нашій державі є недооцінений, хоча кількість громадян та іноземців, котрі цікавляться сакральними об'єктами з року в рік збільшується. Водночас, поруч з традиційним для населення України православним паломницьким туризмом проаналізовано специфіку розвитку релігійного туризму серед католиків та мусульман сучасної України; виокремлено основні різновиди релігійного туризму та здійснено висвітлення ролі паломництва для духовного життя. Окремо розглянуто основні мотиви подібних туристичних подорожей та визначено специфіку організації релігійного туризму.

2. Визначено теоретичні засади формування та розвитку релігійного туризму по скельним монастирям Середнього Подністров'я крізь призму висвітлення особливостей розміщення сакральних пам'яток Поділля та з'ясування історії скельних монастирів, що розміщені у цьому регіоні. З'ясовано, що скельні монастирі поки що не є об'єктами масового туристичного відвідування через те, що вони недостатньо задіяні туристичними організаціями, хоча серед місцевого населення вони користуються популярністю як об'єкти паломництва.

3. В роботі проаналізовано особливості розміщення сакральних пам'яток. Серед них прийнято виділяти чотири релігійних райони: Західний, Центральний, Східний і Південний. Поділля за цією класифікацією належить до Західного релігійного району, що об'єднує дев'ять областей України (Львівську, Волинську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку, Чернівецьку, Івано-Франківську, Закарпатську). За кількістю сакральних пам'яток, що розміщені на теренах Хмельницької і Вінницької областей

виділяється Волино-Подільський релігійно-географічний район, до якого входить, окрім вище названих ще й Житомирська область, яка не є предметом нашого зацікавлення. Це православно (Українська Православна Церква Московського патріархату, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква, старообрядці) - протестантсько (євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) - римо-католицький РГР. Найбільшими регіональними релігійно-географічними центрами є Кам'янець-Подільський, Вінниця, Хмельницький, Дунаївці, Могилів-Подільський та інші.

4. В результаті дослідження встановлено, що історія печерних монастирів нараховує близько 1500 тис. років і є виключно явищем, що притаманне християнству східного обряду (православній церкві). Виникнення печерних монастирів було пов'язане з відлюдництвом, що мало на увазі ревносне і аскетичне служіння Богу і, згодом, першими релігійними центрами. У зв'язку з поширенням іконоборницького руху у Візантійській імперії та постійними набігами кочових тюркських племен, відлюдництво поступово переміщується на північ імперії, спочатку до Греції, Болгарії, а згодом і до Криму, звідки практика заснування печерних монастирів поширюється у Подністров'я, а звідти у Подніпров'я. Майже синхронно з прийняттям християнства у Київській Русі починається заснування й печерних монастирів, з яких найдавнішими безперечно є Бушанський, Лядівський, Києво-Печерський монастирі та інші. Водночас, проаналізовано три основні форми існування печерних монастирів – анахоретство, келіюцтво та кіновіюцтво та визначено за цим критерієм скельні монастирі Середнього Подністров'я.

У роботі охарактеризовано печерні монастирів Середнього Подністров'я, здійснено їх опис, доступність та визначено їхню туристична атрактивність.

5. У роботі подано дані до складання технологічної карти туристичних маршрутів: стан транспортної мережі з її характеристиками, заклади

гостинності та харчування. З'ясовано, що найбільш привабливими для туристів є готелі у м. Кам'янці-Подільському та Могилів-Подільському як початкових центрів звідки можна розпочинати тематичний туристичний маршрут "Скельні монастирі Середнього Подністров'я".

6. У дослідженні нами було розроблено примірний туристичний маршрут "Печерні монастирі Середнього Подністров'я" з використання інноваційних технологій.

Таким чином, висвітлена тема у магістерській роботі має прикладне значення для подальшої її розробки і впровадження її у плани туристичних організацій. Це буде сприяти популяризації духовної спадщини Поділля і України в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алієва А.Ю. Міжнародний туризм та його значення [Електронний ресурс]. URL: <https://buklib.net/books/33402/>
2. Амін аль-Касім Хадж кримських татар: історія і факти / Амін аль-Касім, Ділявер Сейдахметов: Умма, 2013. № 13. С. 8.
3. Ангелко І.В. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. Український соціум. 2014. № 2. С. 71-79.
4. Андреев И.Д. Герман и Тарасий, патриархи Константинопольские: их жизнь и деятельность в связи с историей иконоборческой смуты: Наука, 1907. С. 79.
5. Артюх В.С. Роботи на печерних пам'ятках Дністровського каньйону: матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 138-141.
6. Атаман Л.В. Особливості розміщення сакральних об'єктів Поділля. Економічна та соціальна географія. 2014. Вип. 1 (69). С. 233-238.
7. Атаман Л.В. Просторово-часовий аналіз скельних монастирів Поділля. Економічна та соціальна географія. 2014. Вип. 2 (70). С. 220-227.
8. Атанасов Г. Средневековният скален манастир до Варна (Аладжа манастир). Известия на народния музей Варна. 1990. № 20 (41). С. 120-128.
9. Бабарицька В. Менеджмент туризму. Туроперейтинг: Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту: Навчальний посібник/ В. Бабарицька, О. Малиновська. К.: Альтерпрес, 2004. 286 с.
10. Бабій Н. Оцінювання сакральних об'єктів м. Кам'янець-Подільського для потреб туризму // Магістр. Тернопіль: ТИПУ, 2011. Вип. 15. С. 37-40.
11. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. 2011. 42 с.
12. Блажеєвський Ю. Проща-паломництво у східній католицькій традиції [Електронний ресурс] URL: <https://credo.pro/2009/08/4512>
13. Бобровский Т.А. Заметки о культовой скальной архитектуре Юго-Западного Крыма./ Бахчисарайский историко-археологический сборник.

Симферополь: 2001 Вып. 3. 259 с.

14. Бобровський Т.А. Печерні монастирі й печерне чернецтво в історії та культурі середньовічного Києва: автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 1995. 20

15. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2010. Вип. 38. С. 37-44.

16. Божук Т. Релігійний туризм: становлення і функціонування. Географія і туризм: європейський досвід: матеріали III міжнар. конф. (Львів Брюховичі, 9-11 жовтня 2009 р.). Львів, 2009. С. 27-30.

17. Божук Т. Методичні аспекти оцінювання релігійних об'єктів для туристичного використання. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2009. Вип. 2 (26). С. 90-95.

18. Винокур І.С., Горішній П.А. Бакота: столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділезнавств, 2004. 363 с.

19. Воронцова Ю.Е. Місце і роль міжнародного туризму в економіці мусульманських країн. К.: Фінанси та статистика, 2012. 314 с.

20. Гедін М.С. Особливості розвитку паломницького туризму в сучасній Україні: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. "Управлінські науки в сучасному світі": збірник матеріалів, К.: 2015. Т.1. С. 52-61.

21. Гербилева З.М. Економіка туризму, Чернівці : ВДМУ, 2017. 324 с.

22. Готель "7 днів" [Електронний ресурс]. URL: <https://www.7dniv.ua/ua/hotel-kamenec-podolskij>

23. Готель "Клеопатра" [Електронний ресурс]. URL: <http://www.kleopatra-kr.com/>

24. Готель "Фільварки-центр" [Електронний ресурс]. URL: <http://www.filvarki.com.Ua/node/31>

25. Давиденко В. В. Стежка до святого місця... Вінницький край. У просторі часу. 2004. №1. С. 117.

26. Дударчук, К.Д. Заставецька Л.Б. Сакральні об'єкти Придністров'я як перспектива розвитку туризму. Туристичні ресурси як чинник розвитку

території: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції- семінару (м.Тернопіль, 9-10 груд. 2011 р.). Тернопіль: ТИПУ, 2012. С. 74-77.

27. Дуткіна О.П. Релігійне паломництво як перспективний вид туризму. Туристичні ресурси України. Туристичний щорічник. К.: ІТФПУ, 2016. С. 112-116.

28. Дутчак С.В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області. Туристсько-краєзнавчі дослідження. 1999. Вип. 2. С. 123-136.

29. Жарких М. І. Храми Поділля [Електронний ресурс] // Мислене древо. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/>

30. Жданов Н.С. Паломницький туризм – за і проти. Турист. 2013. № 6. С.22-30.

31. Засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України [Електронний ресурс] // Всі Тури. URL: [http:// vsitury.com.ua/offer/](http://vsitury.com.ua/offer/)

32. Забашта Я. Бушанський рельєф: формально-стилістичний аспект атрибуції. Студії мистецтвознавчі. 2012. С. 66-89.

33. Заблотовська, А. Г. Ретроспективна характеристика формування історико-культурної спадщини у Чернівецькій області. Туристичні ресурси як чинник розвитку території: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції-семінару (м.Тернопіль, 9-10 груд. 2011 р.). Тернопіль: ТИПУ, 2012. С. 89-95.

34. Закон України "Про туризм" [Електронний ресурс]. URL: https://urst.com.ua/act/pro_turyzm

35. Зеленьок Ю.О. Релігійний туризм як комунікаційний засіб виховання людської особистості. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 23. С. 86-95.

36. Іздьо В. Скельний культовий пам'ятник на притоці Дністра ріці Бистриці "Монастир", (порівняльний аналіз досліджень вчених ХІХ-ХХІ століть). Наукове видання. Львів: Вид-во Університету «Львівський Ставропігон. 2015р. 16 с.

37. Інформаційний звіт «Про стан і тенденції розвитку релігійної

ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (за 2020 рік).
[Електронний ресурс]. URL:

<https://www.vin.gov.ua/images/01RELIG2019/2020-r.pdf>

38. Кадацька Ю.А. Релігійний туризм в Україні. К.: Науковий світ, 2003. 178 с.
39. Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку. Львів, 1999. 162 с.
40. Кафарський В. Український туризм: здобутки чи втрати. Голос України. 2005. 30 листопада. С. 10-11.
41. Кузик, С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія. Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 254
42. Кряп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2011. 334 с.
43. Ковальчук А. С. Релігійний туризм в Україн: проблеми і перспективи розвитку. Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Збірник наук. праць: у 3 Т. Луцьк: Вежа, 2000. Т.1. С. 365-367.
44. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні. Л.: Видави. Ц. ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 308 с.
45. Коніщева Н.І. Проблеми розвитку релігійно-паломницького туризму в Україні. Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами» (в туристичній сфері). 2016. №10. С. 229-235.
46. Корнілов С.В. Древнерусское паломничество. К: Кн. изд-во, 1995. 102 с.
47. Крюкова Н.В. Мусульманські святині Криму як об'єкт релігійного поклоніння. Філософські обрії. 2007. № 18. С. 212-227.
48. Кугутяк М. Історія великого скиту як наукова проблема. Галичина. 2013. Ч. 22-23. С. 455-471.
49. Литвин І. Релігійний туризм в Україні (90-і рр. ХХ ст. - сьогодення). Науковий часопис Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 12. С. 167-171.

50. Любіцева О.О. Методика розробки турів: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2013. 104 с.

51. Любіцева О.О., Романчук С.П. Організація православного паломництва до Святої Землі. Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія: матеріали міжнародних наук.-практ. конф. К, 2005. С.82-85

52. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2011. 416 с.

53. Лядівський скельний чоловічий монастир [Електронний ресурс]. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/66304_lyadovskiy-skalnyiy-monastyir.htm

54. Ляшкевич П. Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку. Освіта України. 2005. С. 4-6.

55. Маїло Я.В. Проблеми розвитку релігійного туризму в Україні: Матеріали всеукр. студентської наук. конф. «Студентська наука в новому тисячолітті: сучасні проблеми громадського харчування, готельного господарства та туризму» (19-21 квітня 2000 р., м. Київ). К.: Київський держ. торговельно-економічний ун-т, 2000. С. 119-121

56. Мальська М.П. Антонюк В.С, Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Київ: Знання, 2008. 661 с.

57. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. К.: Знання, 2008. 661 с.

58. Мальська М.П. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Франка, 2008. 268 с.

59. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.

60. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Львів: Центр Європи,

2005. 192с.

61. Медвідь Л.І. Релігійний туризм як один з напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області. Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи: мат. міжнар. наук. конф. "Туризм і розвиток регіону" (19-21 жовтня 2018 р., м. Яремче). Вип.3, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. С.361

62. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. Чернівці: Рута, 1997. 144 с.

63. Міщенко Т., Михайлова Т. Особливості організації релігійних турів. Гуманітарний вісник: наук.-теорет. зб. Переяслав-Хмельницький, 2009. С. 215-218.

64. Муравка О.Р. Сакральнo-туристична привабливість Дністровського каньйону та прилеглих територій. Туристичні ресурси як чинник розвитку території: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції-семінару,(м.Тернопіль, 9-10 груд. 2011 р.). Тернопіль: ТИПУ, 2012. С. 100-106.

65. Миць Л. Паломництво до святинь як перспективний турпродукт. Український туризм. 2015. № 5. С. 86-89.

66. Нечитайло П.О. До історії печерного монастиря у с. Маліївці. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, С. 198-205.

67. Нечитайло П.О. Печерні монастирі-фортеці у Середньому Подністров'ї. Магістеріум. Вип. 11, Археологічні студії. К.: Видавничий дім "КМ академія", 2003. С.76-82.

68. Онищенко О.С. Історія Християнської церкви на Україні (релігієзнавчий довідковий нарис). К.: Наук. думка, 2003. 85 с.

69. Павлов С.В. Мезенцев К.В., Любіцева К.В. Географія релігій . К.: Арттек, 1998. 504 с.

70. Панченко С.А. «Ходіння на прощу» як домінуюча цінність

спокутування у православних паломників: наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. 2014. Випуск 11. С. 309-318.

71. Підставка Р.В. Замковий та релігійний туризм Придністров'я. Туристичні ресурси як чинник розвитку території: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції-семінару (Тернопіль, 9-10 груд. 2011 р.). Тернопіль: ТИПУ, 2012. С. 51-57.

72. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державноцерковних відносин в Україні. Офіційний вісник Державного комітету України в справах релігії. Людина і світ. 2001. № 2. С.31-41

73. Про стан і тенденції мандрівок іноземців в Україні на відпочинок // Туристична статистика України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2021-roci-v-ukrayini-na-vidpochinok-groshey-turisti-z-oe>

74. Релігійна мережа України: динаміка на початок 2016 року. [Електронний ресурс]. URL: https://risu.ua/religiyna-merezha-ukrajini-analiz-dinamiki-stanom-na-pochatok-2016-roku_n79100

75. Релігійний туризм та мандрівки релігієзнавчі / Е. Вільчковський, А. Вільчковська, В. Пасічник, А. Чвенар. Актуальні проблеми розвитку руху "Спорт для всіх": досвід, досягнення, тенденції: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 24-25 трав. 2007 р.). Тернопіль: ТИПУ, 2007. Т. 2. С. 233-237.

76. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник / Авт.-упоряд. Т. Божук. Львів: Український бестселер, 2010. 152 с.

77. Рик С. Соціально-культурна сутність туризму. Гуманітарний вісник: наук.-теор. зб. Переяслав-Хмельницький, 2009. С. 12-15.

78. Рідуш Б.Т. Культові печери Буковинського Подністров'я. Буковина: Історико-етнографічний вісник. Чернівці, 2016. Вип.1. С. 3-10.

79. Рідуш Б.Т. Печерні монастирі Буковини. ПССІАЕ. Чернівці, 2007. Вип.8. С.108-111.

80. Романчук С.П. Паломництво українців до Святої Землі. Історико-географічний нарис. Географія та основи економіки в школі. Науково-методичний журнал. 2000. №2. С. 12-15.
81. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2015. 244 с.
82. Свірідова Н. Д., Скорченко Ю.О. Туризм: словник-довідник. Луганськ, 2009. 310 с.
83. Сецинский Е. Бакотский скальный монастырь. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Каменец-Подольский, 1890-1891. Вып. 5. С. 217-227.
84. Туристична діяльність в Україні. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
85. Туроператоры, турфирмы, турагентства, туристические компании, туристические агенты Украины [Електронний ресурс]. URL: <http://returist.com/agencies>
86. Уварова Г. Рекреаційно-туристичний потенціал України. Географія та основи економіки в школі. 2018. № 2. С. 29-36.
87. Урсу Н.О., Березіна І.В. Православні храми Хмельниччини. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство. Тернопіль: ТИПУ, 2011. Вип. 2. С.197-202.
88. Устименко Л. М. Релігійний туризм як історико-суспільне явище. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2013. Вип. 19(2). С. 187-192.
89. Федорченко В.К., Дьорова Т.А., Передмова В.А. Історія туризму в Україні: навчальний посібник. К.: Вища школа, 2002. 195 с.
90. Хаустова В.Є., Горбатова Є.Ф. Проблеми розвитку туристичної галузі в Україні. Проблеми економіки. 2010. Вип. № 2. С. 28-33.
91. Хіміч Я. Духовні культурно-мистецькі скарбниці пам'яті (сучасні

церковні музеї в Україні). Вісник книжкової палати. 2008. № 9. С. 45-49.

92. Храми Кам'янець-Подільської дієцезії. [Електронний ресурс]. URL: https://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_2=73&lang=1

93. Чичуров І.С. Візантійські історичні твори: «Хронографія» Феофана, «Бревіарій» Нікіфора: К.: Наука, 1980. 216 с.

94. Шаблій О.І. Сакральна географія: становлення і проблеми розвитку // Проблеми територіальної організації суспільства. Львів, 2003. С. 27-28.

95. Шевчук В.М., Бурштинська Х.В. Розроблення туристичного маршруту "Шляхами князя Лева" засобами. Геодезія, картографія і аерофотознімання: міжвідомчий науково-технічний збірник / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний університет "Львівська політехніка". Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. Випуск 78. С. 111-119.

96. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка. 2014. 164 с.

97. Що являє собою релігійний туризм в Україні? [Електронний ресурс]. URL: <https://tutcikavo.co.ua/>

98. Якубович М. Хадж українських мусульман в годы незалежності [Електронний ресурс]. URL: https://risu.ua/hadzh-ukrainskih-musulman-v-gody-nezavisimosti_n58711

99. Яріко М.О. Менеджмент релігійного туризму в сучасній Україні на прикладі ісламської та католицької спільнот. Культура України. 2014. Вип. 47. С. 116-123.

100. Яріко М.О. Туристичний бізнес, релігія, права людини як основні практичні механізми розвитку міжкультурної толерантності в сучасному світі. Вісник Харківської державної академії культури. 2014. Вип. 45. С. 129-136.

101. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. Релігієзнавство: навчальний посібник. 2-ге вид. К.,

2014.

102. Gala Hotel [Електронний ресурс]. URL: <https://gala-hotel.com.ua/>

103. Reikartz Кам'янець-Подільський [Електронний ресурс].

URL: <http://reikartz.com/ru/hotels/kamianets-podolsky>